Jako dítě přežil genocidu. Norng Cham Phal z **Kambodže** dnes varuje před sociálními nerovnostmi a strachem.

Jako dítě se ocitl ve vězení S21, symbolu brutality režimu Rudých Khmerů, kde téměř nikdo nepřežil. Norng Cham Phal patří k několika málo lidem, kterým se podařilo uniknout smrti, a dnes připomíná, jak snadno se může společnost propadnout do extrémního násilí. Jeho osobní zkušenost ukazuje nejen rozsah tehdejších zločinů, ale i dlouhodobé dopady traumatu na jednotlivce i celou zemi: „Chci, abychom se poučili z minulosti. Lidé by měli být vzdělaní, aby tak snadno neuvěřili propagandě. Jedním z důvodů, proč se to stalo, byly velké rozdíly mezi chudými a bohatými."

Pamatujete si, jak to temné období pro vaši rodinu začalo?

V dubnu 1975 byla naše rodina „evakuována" Rudými Khmery z domova v provincii Kampot. Prohlásili, že celá země, všichni lidé jsou si teď rovni a veškeré bohatství bude všech. Náš rodinný majetek byl zabaven. My, i všichni ostatní lidé, jsme museli opustit města a odejít pracovat na venkov. Tatínek dostal práci jako mechanik na pile. Maminka byla donucena pracovat v družstvu daleko od nás. Já jsem byl oddělen od sourozenců a umístěn do dětského družstva. Nesměl jsem se s nikým z nich vídat. Pořád jsem se na ně ptal a nerozuměl jsem tomu, proč mi vzali rodinu.

Musely jste jako děti pracovat?

Pracovaly jsme na polích. Večer jsme musely poslouchat o revolučních principech a myšlenkách, než jsme dostaly jídlo – misku rýžové kaše. Byly jsme považovány za kopí revoluce. Jednou jsem byl hrozně unavený, ale nešel jsem spát jako ostatní. Počkal jsem do noci a utekl za maminkou směrem, kde jsem si myslel, že je. Brzy mě ale chytili. Velitel družstva mi řekl, že musím být odhodlaný úplně se zbavit všech vazeb na rodiče a sourozence, že patřím revoluci. Zkoušel jsem utíkat znovu a jednou za bouře se mi povedlo skrz džungli dostat až k ní. Bál jsem se divokých zvířat, byli tam tygři. Našel jsem její chatrč, ale nevzbudil ji. Stulil jsem se jí k nohám a spal úplně promočený. Ze zimy jsem pak vážně onemocněl. Maminka mě ale ze strachu vrátila veliteli. Rudí Khmerové rozhodovali úplně o všem. Pamatuji si, jak třeba jednoho dne bylo v družstvu pozdvižení. Dva mladé lidi nařkli z romantického vztahu, to bylo zakázané. Všechny vztahy vybírali oni, lidé měli hlavně pracovat a sem tam plodit děti pro režim. Byli odsouzeni k „reedukaci a proměně". Oba je ale prostě popravili.

Vašeho otce pak také zatkli?

V září 1978 ho odvedli do hlavního města Phnom Penhu a už jsme ho nikdy neviděli. Bylo mi osm let. Po několika měsících si přišli i pro nás. Řekli nám, že pojedeme za tatínkem. Byl jsem nadšený, protože jsem si myslel, že dostal lepší práci. Těšil jsem se, že pojedu nákladákem, na vlastní oči uvidím velké město, královský palác a třeba dostanu i zmrzlinu. Maminka už byla v té době velmi nemocná,

byla celá opuchlá z těžké podvýživy. Doufali jsme, že v hlavním městě dostane lepší práci a vyléčí se. Vojáci s kalašnikovy jí ale řekli, ať si nebere věci, že jedeme jen na dva dny. Jeli jsme s ní a s mladším bratrem několik dní džípem, celkem tři ženy a šest dětí. Nikdo cestou nemluvil. Silnice byla místy hodně rozbitá od bomb a min. Hlavní město mě zaskočilo, protože bylo prázdné, bez lidí. Pamatuju si jen vraky aut podél cest a odpadky v ulicích. Pak nás dovezli do S21. Když jsme dorazili na místo, chování našeho řidiče se najednou kompletně změnilo. Předtím to byl přátelský člověk, pak najednou nemilosrdný. Kolem vězení byly třímetrové zdi s ostnatým drátem. Bylo prvního ledna 1979.

Co se dělo po příjezdu?

Čekal jsem, že se setkám s tatínkem, ale stráže nás vyhnaly z auta a křičely na nás. Mamince nebylo dobře, muži ji shodili na zem a vyhodili její poslední věci pryč. Snažila se zachránit své léky, ale začali ji bít.

Víte, z čeho vaši matku oficiálně obvinili?

Nevím. V té době ale bylo běžné, že pokud z něčeho obvinili hlavu rodiny, třeba ze zrady režimu, celá rodina šla do vězení nebo na popravu. Ani později se mi nepodařilo zjistit, čím se rodiče provinili.

Jak to tehdy v S21 vypadalo?

Byl tu strašný smrad. Celé to bylo šokující, nedá se to vůbec popsat. S tím, jak vězení coby muzeum vypadá dnes, se to nedá srovnat. Stráže byly strašně agresivní a kruté. Měl jsem hrozný strach a nikdy se jim nedíval do očí. Do očí se jim nedíval nikdo. Maminka byla vystrašená a zmatená. Byla zesláblá a pomalejší než ostatní, tak ji ti muži zbili. Pak nás vzali na focení. Maminku změřili a posadili do speciální židle. Nikdy předtím se nefotografovala a jim se nelíbilo, že nesedí správně. Tahali ji za vlasy, řvali na ni a bili ji do tváře. Potom ji vyšetřovali a ptali se jí na spoustu divných otázek. Taky se jim nelíbil její přízvuk. Nerozuměla tomu, a tak ji povalili na zem a mlátili ji, krvácela z nosu a pusy. Přikázali jí, aby vyčistila dlaždice od krve, vzala tedy svůj šátek a utírala je s ním. S bratrem jsme se snažili maminku obejmout a ochránit, ale jeden ze strážných mi šlápl na ruku. Začala mi z ní téct krev.

Po fotografování vás uvěznili?

Po fotografování a vyšetřování nás vzali do budovy číslo tři, kde byly cely. Maminku připoutali za nohu železnou tyčí k zemi. Celou noc jsem se ptal, co se děje, ale neodpovídala. Zakrývala mi pusu rukou a opakovala, že se nemám na nic ptát, nebo nás budou bít pořád dokola. V noci jsme nemohli spát, budilo nás sténání ostatních vězňů a hmyz. Jednou jsme viděli stráže vyvádět vězně pryč z brány S21. Byli spoutaní, někteří byli nazí. Ti nejhubenější, živí kostlivci potažení kůží, mohli jít bez pout. Věděli, že neutečou. Vlasy na hlavě jim stály, protože se dlouho nemohli umýt. Bili je elektrickými kabely. Zapamatoval jsem si ty obličeje – bez naděje, bez energie, bez odporu. Byli odevzdaní osudu.

Co se ráno stalo s vámi?

Všechny děti separovali od rodičů. Maminka mi ještě řekla: „Postarej se o bratra.“ Odehnali nás do jedné společné místnosti, říkali tomu kuchyň. Bylo nás několik, tři děti a dva kojenci, tiskli jsme se k sobě a brečeli. Jejich matky se snažily přesvědčit strážné, že je musí kojit, ale zbili je. Zamkli nás. V poledne měl bratr už strašný hlad a žízeň

Rozhodla se přestat jíst, protože se bála života. Espen Wallin z **Norska** zachytil příběh své kamarádky Leny v boji s anorexií

V deseti letech se rozhodla, že nechce vyrůst, v šestnácti přestala jíst. Norský fotograf Espen Wallin dlouhodobě dokumentoval příběh své blízké kamarádky Leny Fossen a její boj s poruchou příjmu potravy. Snažil se jí být nablízku jinak než ostatní, bez tlaku a bez neustálého připomínání nemoci: „Nemluvil jsem s ní jen o jejím nejezení. Spousta lidí to dělala, takže jsem si usmyslel, že já to prostě nechám být," vysvětluje Wallin.

Vaše kamarádka Lena Fossen se rozhodla zůstat navždy dítětem. Proč by někdo nechtěl vyrůst?

To je těžká a dobrá otázka. Nemyslím, že za tím existuje nějaké logické vysvětlení. Porucha příjmu potravy je stav, který nelze úplně vysvětlit. Pravděpodobně právě proto tohle duševní onemocnění stojí nejvíce životů, alespoň u žen. Základem celé věci je nejistota. Když se cítíte velmi nejistě, jste náchylní k rozvoji poruch příjmu potravy, je to zvláštní způsob, jak se cítit jistější. Pro Lenu osobně to, že zůstane dítětem, znamenalo, že by se o ni měla starat matka a otec. Chtěla se cítit bezpečně. Začala si klást velké otázky příliš brzy, jako dítě, například proč umíráme a co se stane poté, co umřeme. Byla to chytrá holčička, ale ty myšlenky byly pro ni možná příliš těžké, a vyděsila se. Pro desetiletou dívenku prostě byly příliš náročné.

Další bod zlomu nastal kolem šestnácti, když se rozhodla, že vůbec nebude jíst. Co se stalo?

Od deseti let jedla méně a méně. Bohužel lékaři na ni používali i techniky nedobrovolného podávání jídla, někdy velmi hrubým způsobem. Dokonce si myslela, že nejíst je méně bolestivé než jíst. V té době také vyvinula způsoby skrývání se před sociálním a lékařským systémem. Myslela si, že jí nikdo opravdu nerozumí. Na druhé straně se objevil terapeut jménem Hasse, který byl jiný, řekl jí totiž: jsme jeden tým. Chápal Lenu celou, jako lidskou bytost, a ona se s ním cítila v bezpečí. Nebyla hospitalizována čtyři roky, díky Hassemu. Smůla pro Lenu byla, že odešel do důchodu. Možná že kdyby spolu strávili více času, zůstala by naživu. Když odešel do důchodu, začala být opět velmi nejistá a začala více a více nahrazovat jídlo nutričními nápoji. Do té míry, že se její tělo už s jídlem nedokázalo vypořádat. Takže ano, od zhruba šestnácti let pila pouze tyhle nápoje.

Lena říkávala, že lidé přemýšlí o její nemoci jako o osobním selhání, protože začít jíst je přece snadné. Proč nedokázala začít jíst?

Pokud nevíte, jak se vypořádat se špatnými myšlenkami, pokusíte se najít nějakou „záchranu". Někteří lidé pijí alkohol, jiní berou drogy, hazardují, jiní se řežou. Mohu se ale také pokusit přestat jíst, abych se vypořádal se špatnými myšlenkami. Pro Lenu tohle byla její cesta, měla špatné pocity a pokusila se je zastavit. Anorexie byla vlastně

příznakem negativních myšlenek. Když nejíte, snižujete množství své energie a taky méně cítíte.

A nepomůže ani hospitalizace, alespoň na počátku?

V Norsku, je-li vaše váha nízká, například třicet pět kilogramů, je běžný postup pokusit se nejprve vylepšit vaše BMI. Takže třeba člověka postupně nuceně krmit tak, aby přibral až deset kilo. Během této rozhodující doby ale nepracují s vašimi pocity, jen s vašimi kilogramy. Existuje takový konsenzus, že nejprve musíte přibrat na váze, abyste později mohli projít terapií. Jenže pak, když máte lepší BMI, odvedou vás z nemocnice zpět do vaší rodiny. A matka a otec by měli být vašimi hlavními terapeuty? Nakonec někteří lidé spadnou do začarovaného kruhu: nízká hmotnost, léčba, návrat domů, nízká hmotnost, zpět do nemocnice… Lidé, kteří se vracejí z nemocnic, se často cítí špatně, protože jen přibírali, přestože se dříve rozhodli váhu shodit.

Zmínil jste rodiče. Měli bychom se dívat na poruchy příjmu potravy spíše jako na nemoc celé rodiny než jednotlivce? Ovlivňuje celou rodinu?

Ano, určitě. Lena jednou řekla, že pokud máte rakovinu, jedná se o „prestižní“ nemoc. Získáte nejlepší ošetření, lékaře a podporu. Pokud trpíte poruchou příjmu potravy, je to spíš ostuda a přístup k vám je úplně jiný. Jednou z pravd o duševních onemocněních je, že je opravdu těžké říci, zda je vám lépe, nebo hůř. Pokud si třeba zlomíte nohu, máte berle a kulháte, je mnohem snazší pozorovat vývoj léčby. Pokud je vaše nemoc duševní, trvá to rok, pět let, deset, dvacet, nahoru a dolů – pak se nemoc skutečně stane nemocí celé rodiny. Přátelé se vám vyhýbají, rodiny jen těžko udržují ekonomickou rovnováhu, s většinou problémů jsou nuceny se vypořádat úplně samy. Vezměte si Leninu matku. Cítila, že se o ni musí postarat. Nikdy ale přesně nevěděla, jak je na tom Lena opravdu, kdykoli se mohla vrátit domů, aby ji tam našla mrtvou. Nakonec Lenina nemoc její rodinu rozdělila. Jsem velmi rád, že film je znovu spojil dohromady.

Anorexie odháněla od Leny přátele. Jak a proč?

Jak Lena říkávala, je to velmi sobecká nemoc, je to všechno o mně, mně a mně. Točí se to kolem ega. Lena ale také měla z lidí obavy, když se nemoc naplno projevila, ovládala ji nejistota. Dám příklad,

někdy pro nás bylo těžké domluvit si schůzku, zavolala mi mnohokrát, psala zprávy s dotazem, jestli jsem si opravdu jistý. „A můžeš to slíbit?“ O deset minut později: „Jsi si opravdu, opravdu, opravdu jistý?“ Ráno znovu: „Jsi si jistý, že se chceš sejít?“ Lena byla velmi nejistá. Někdy byla naštvaná, někdy jste museli z jednání s ní vyjmout logiku, protože tam žádná nebyla. V některých ohledech byla desetiletá pořád. Ve filmu ale sama o sobě říká, že byla stará duše uvězněná v mladém těle.

Nakonec uspěla jako fotografka, jak se to stalo?

Foťák dostala od otce, když jí bylo patnáct, po její konfirmaci. Společně cestovali a ona začala fotografovat. Dělala portréty starých lidí, které potkala, a fotografování se pro ni stalo druhem terapie. Mezi její témata patřili také uprchlíci. Při fotografování se cítila naživu, takto se s lidmi dokázala skutečně propojit. Lena si uvědomila, že fotografování je pro ni jedinou cestou ven, jedinou cestou ke šťastnému a radostnému životu. Bylo to světlo v jejím jinak tmavém tunelu a jediná věc, která jí tenhle druh štěstí dala. Měla také radost ze zpěvu, hudby, čtení, ale fotografie byla nejintenzivnější. Když

fotila, zažívala jediné momenty, kdy cítila hlad, měla pocit, že chce jíst. Bohužel ani to jí nepomohlo přežít. Pokud ale jde o vztah umění a terapie, neměli bychom se zaměřovat jen na pozitiva, umění člověka nespasí. Při léčbě musíme udržet pozornost na nemoc.

Mnoho jejích fotografií byly intimní a odvážné autoportréty, proč?

Když jste fotograf, je běžné, že mnoho vašich fotografií tvoří autoportréty. Dokonce jsou autoportréty i vaše fotografie jiných lidí, vždy říkají něco i o vás samotných. V terapii je pak určitě důležité se zajímat nejen o vaši uměleckou tvorbu, nejen se dívat na vaše fotky nebo malby, ale ptát se třeba i na důvody, proč vlastně umění děláte a jaký je proces té tvorby.

Lena zemřela v roce 2019. Co se stalo?

Spadla na kolena, do ran chytila infekci a rány se nezahojily. Potřebovala speciální lékařskou péči, ale léčba nakonec způsobila zhroucení jejího trávicího traktu. Pak potřebovala další léky a tělo už se s tím vším nedokázalo vyrovnat. Druhého října zemřela. Hotový film viděla o týden dřív. Bylo to pro mě opravdu drsné, když jsem ji viděl naposledy. Během prvních filmování v roce 2014 vypadala mnohem svěžeji a na nemocničním lůžku ke konci vypadala tak nemocně… Vážila pouze 14 kilogramů.

Jaké to poslední setkání bylo?

Nevím vlastně, jak to popsat. Jako nějakou duševní náplast jsem jí řekl, že se uvidíme příští týden, ale zároveň jsme se podvědomě loučili. Byla tak silná, doufal jsem, že bude žít déle. Ona věděla, že zemře. Když jsem opustil nemocnici, byl jsem úplně zničený.

Proč se Lena otevřela zrovna vám a nechala o sobě natočit tak intimní film?

Roli pravděpodobně hrálo více aspektů. Hodně jsem se zaměřil na její fotografii a nemluvil jsem s ní jen o jejím nejezení. Spousta lidí to dělala, takže jsem si usmyslel, že já to prostě nechám být. Po celou dobu jsem jí byl nablízku, mohla mi kdykoli zavolat. Občas měla pocit, že jsem její jediný přítel. Důležité také je, že úplně na začátku jsme rovnou nezačali natáčet film. Byla to spíš přátelská spolupráce, která se později vyvinula v seriózní dokumentární projekt. Mým cílem bylo pokusit se přemýšlet o filmu jako o způsobu, jak se přiblížit k nějaké osobě a tím jí efektivněji pomáhat.

Jakou si z toho projektu odnášíte nejcennější životní lekci?

Měli bychom se naučit mluvit o těžkých věcech. Lena byla maličká postavou, ale nežila život jen pro sebe, byla silná jako anděl. Navzdory vlastní nemoci se celý život snažila pomáhat druhým – věnovala se uprchlíkům, seniorům i lidem na okraji společnosti. Zažila tolik strašných věcí… Já si od té doby říkám, pokud tak dlouho zvládala žít se svou hroznou nemocí, zvládnu i já v životě ledacos. Po zhlédnutí filmu mi zase lidé sem tam říkají, že jsou teď silnější, protože díky příběhu Leny cítí víc energie. Lena byla malá osoba s duchem velkého bojovníka.